

XҒТАР 19.41.07
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-7174-2025-151-2-62-83>

Заманауи коммуникация динамизмі: Париж олимпиадасындағы медиа этика мәселелері

Д. Қастай*^{ID}, Н. Алчинова*^{ID}

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: *dastan.kastay@gmail.com, alshinnurbibi@gmail.com)

Аңдатпа. Зерттеу мақаласында масс медианың қызметіне қатысты шетін жайттар талданып, этикаға кереғар оқиғалар мен құбылыстар зерделенді. Қоғамдық құрылымның, адами қарым-қатынастың зиянға шыққан зардапты тұстары қарастырылды, медиаэтика мен журналист этикасы бағытында зерттеу жүргізген бірқатар ғалымдардың еңбегі таразыланды. Зерттеу мақаласында бәдізделген негізгі тұжырымдар медиаэтиканың ғылыми мазмұнын байытуға, тың мысалдар мен соны жағдаяттарды жұлгелеуге, өмір шындығы мен журналистік байқампаздықты қатар тоқайластырып, толықтыруға серпін береді, салалық зерттеудің дамуына негіз болады. Зерттеудің ғылыми тұжырымы – XXXIII жазғы Париж Олимпиадасы кезінде тараған ақпараттық контенттердің журналистік һәм медиаэтикалық өлшемін сызу, жаңалық жасау әдіскерлерінің кәсіби қызметі, журналистік ұстанымының халықаралық шартнамалар, мемлекеттік кодекстер және этикалық ережелер жиынтығының мазмұнына сәйкестігін бағалау, спорт ақпараттарын жеткізуде қажыр-қайрат көрсеткен мамандардың амал-әрекетін ғылыми-сындарлық тұрғысынан сараптау. Зерттеу жұмысында деректерді саралау арқылы спорт сайыстарында хабар тарату ісінің жай-жапсары талданды, практикалық журналистиканың кейбір соқталы мәселелеріне теориялық анықтама әзірленді, медиаэтканың негізгі нысанадары жіктеліп, «БАҚ және демократия», «БАҚ және либерализм», «БАҚ және мораль» дәрегейінде қорытыланды.

Түйін сөздер: медиаэтика, кликбэйт, гендер, жедел репортаж, айтақ, өшпенділік тілі, манипуляция.

Кіріспе

Медиағалам – коммуникация мен ақпарат тарату құралдарын ортақ арнаға тоғыстыратын ақпарат жүйесінің инновацияшыл сипаты басым жиынтығы. «Медиа»

Түсті: 25. 12. 2024. Мақұлданды: 2.04.2025; Онлайн қолжетімді: 28.06.2025

сөзінің өзі латын тілінен аударғанда «бел ортасы» деген мағынаны аңғартады. Медиа ақпаратты таратушы мен алушының ортасында байланыс түзеді, ақпарат алмасу процесіне интегралды бітуажа болады. Бүгінгі әлемдегі жаһандық құбылыстар, индустриалды жүйесіңширығуы, технологиялық ресурстардың табиғи ресурстар үлесіне қарағанда артуы сынды факторлар әсерінен медиа саласы формациялы, өзгермелі сипат алды. Масс медиа жыл сайын түрлі технология мүмкіндіктерімен толығып, дамудың гиперқарқынды кезеңіне өтті. Медиадағы жедеғабыл өзгермелік әсерімен ақпарат тарату, бөлісу, саралау ырғағы жетілді, журналистер нысаналы тақырып, айшықты оқиғаны жазу, айту, санқырлы проблема есебінде тану, ауқымдандыру бағанында «жылдамдық пен жеделдік» не «бірінші болу» марафонында «бақ та, бап та шабыстыратын» болды. «Жылдамдық» категориясы масс медиа ғаламатына ғана емес, адам өмірінің әртарабына дендеп енді. Қарапайым тіршілік торабындағы жылдам дайындалатын тағамдар, жылдам жөнелтілетін хат-хабар, жылдам ақпарат алмасу, әп-сәттегі әбжіл байланыс, тез тіл табысып, жылдам жүз шайысу сынды сипаттардың барлығы модерн кезеңнің ең бүкпесіз, ашық та айқын сипатына айналды. Мұның бәрі ақпарат кеңістігінің динамикасын ширатып, жаңа мәселелермен бірге өмірімізге ұлы өзгерістер әкелді, жылдамдық жетегінде кету, ақпараттық нысананың үстіртін беткөбігін сүзу, БАҚ пен қарым қатынасқа түсетін «мемлекет-нарық-азаматтық қоғам» ұштағанының байланысын күрделендіру сынды кілтипандар салдарынан журнализм теорияларында дағдарысқа тап болған бағыттар төбе көрсетті, коммуникацияның жедеғабылдануы салдарынан медиаэтика проблемалары ортаға шықты. Әсіресе, ақпараттық кеңістіктің жаһандануына үлес қосқан медиаинтеграцияның ауқымды проблемалары жалпыадамзаттық науқандар, халықаралық саясат, геосаяси тұрақсыздық, спорт пен мәдени ықпалдастық жағдайында көлкіп, жұтаңдануымен көзге ұрды. Осындай этика мәселесінің қайшылықты тұстары XXXIII жазғы Париж Олимпиадасында байқалып жатты.

XXXIII жазғы Париж Олимпиадасы спортшылардың ғана емес, журналисттердің де бәсеке алаңы, бақ сынасар нүктесі, шеберлігі шыңдалар аламаны болды. Толассыз ақпарат, жылдам таратылған жаңалық-пікірлердегі «сүйіншілету сарынынан» (термин өзіміздікі), жанкүйерлерді адастыру, даурықтыру, іріткі салу сипаты байқалып жатты.

Спорт саласы тек ел ішінде емес, әлемдік деңгейде зор маңызға ие бағыт. Спорт жаңалықтарының медиадағы көрінісі әлемдік аренадағы елдің бет-бейнесін айқындайды. Алайда, бұл алаңда тек жылдамдыққа үстемдік беріп, басты қағидаттарға көз жұма қарау өрескел қателік саналады. Бұған дәлел ретінде төмендегі ойтоқтамға назар салайық: «Ақпараттық насихат соғысы шынайы соғысқа ұласады. Масс-медиа бұрыннан өшпенділік тілін таратушы, адами қасиеттерден жұрдай ету құралы ретінде пайдаланылып келеді. Қазір оған әлеуметтік желілер қосылды. Ақпараттық соғыста «тірі қалудың жалғыз ғана жолы бар, ол – сыни ойлау қабілетін шыңдау» [1, 7 б.]. Мұндай жағдайда жалған ақпараттардың тарауы, адамның жеке басына қатысты деректердің ашық жариялануы және жөнсіз жала мен дәлелсіз табалау сынды этикаға кереғар факторлар елеусіз, ескерусіз қалуы әбден мүмкін. Аталмыш келеңсіз жайттар мен қателіктер спорт журналистикасының сүйкімін кетіріп, сынын құртады. Кез келген ақпараттың кескін-келбеті, аудиторияға ұсынылуы мен таралу сипаты қоғамның таным, сауат және өре деңгейін айшықтайды.

Зерттеу әдісі

Қазіргі журналиске қойылар талаптар қатарындағы ең маңызды тараулардың бірі – этика мәселесі. Журналист этика нормаларын да, құқықтық заң нормаларын да жетік білуі тиіс. Олар билік өкілдерімен, әртүрлі сала мамандарымен, сонымен қатар қарапайым халықпен коммуникация құрады, әлеуметтік құбыстарға араласады, қоғамның дамуы не кері кетуін бағдарлайды, тұтас тарихтың хроникасын жасайды. Сондықтан шашыраңқы деректерді салалы, сапалы, сауатты топтастыру, медиаалаң мінберіне шығару, елге тарату мен кәдеге жарату сынды міндеттемелер медиаэтика заңдылықтарына, журналистік әдеп пен мораль талаптарына сай жүлгеленуі қажет.

Медиаэтика мәселелері жалпыэтика заңдылықтарымен сабақтас, өзектес. «Медиа-этика мінберіне» шығуды көздегендер:

- жалпы этика қағидаларының нормаларын, философтардың пайымдарын;
- адамгершілік этика қағидаларын;
- журналистік этика мен медиаэтиканың арақатынасын;

– этика қағидалары мен этика кодексін, т.с.с. жетік білгені дұрыс. Біз де ізденіс барысында журналистің кәсіби білігін арттыруға арқау болар «Медиа мен журналистика. Теория мен тәжірибеге жаңа көзқарас» (Қазақстанның ашық университеті), Римма Жақсылықбаеваның «Журналист теориясы» (2013), Тұрсын Ғабитовтың «Этика және қазақтың әдеп мәдениеті» зерттеулерін негізге алдық, белгілі ғалымдар Бейнбриж Жейсон, Гос Никола, Тайнан Лиздің «Медиа және журналистика: теория мен практикаға жаңа көзқарас» (2019), Ли Энн Пек, Гай С. Рилдің «Медиа этика. Жас мамандардың тәжірибесінен» (2018), Аронсон Эллиоттың «Көпке ұмтылған жалғыз. Әлеуметтік психологияға кіріспе» т.б. медиа саласын зерттеушілердің талқылауларын таяныш еттік. Бұл еңбектердегі теория тарамы ғана емес, медиаортадағы әртүрлі кейстерді талдауға құрылған практикалық дәстүр шымырлығы да жұмысымызды құнарландыра түсті.

Жоғарыда аталған деректер мен ғылыми тұжырымдарды топтай келе, мақсатқа жету жолында философиялық зерттеу әдістеріне сүйендік. Соның ішінде, деректерді талдау мен құбылыстарды саралау арқылы өмір шындығын бейнелейтін оқиғалардың жай-жапсарын саралауға, кәсіби шеберлікке кереғар қадамдардың тігісін жатқызуға, аналитикалық ойлау қуаты арқылы этикалық мәселелердің соқталы санатына баға беруге болады. Зерттеу мақаласының негізгі ұстыны – жағдаяттардағы жадағай, шетін мәселелерді талдау, кейстерге ғылыми анализ жүргізу.

Зерттеу нәтижелері мен талдау

Этика – адам бойындағы ізгі қасиеттерді қалыптастыратын ғылым саласы. Кейбір ғалымдар этика және мораль терминдерінің тарихын неміс тіліндегі «Sittlichkeit» терминімен («Sitte» «мінез», «slichkeit» «өнегелі») қарастырады [2, 10 б.]. «Этика», «мораль», «адамгершілік» – бастапқы мәнде әртүрлі сөздер болғанымен, бір терминдік ұғымдар. Сонымен қатар этика – білім, ғылым саласының басты тармағы, мораль – сол салаларды оқытатын пән [3, 6 б.]. Этикалық қағидалар қатарына парасатты болмыс,

сыпайы сипат, айрықша әдеп, саналы әрекет, өзгенің ой-пікірін, жеке таңдауын сыйлау, адалдық пен әділдікті көздеу сынды кісілік құндылықтарды сыналай қағуға болады. Кісілік қасиеттер қызмет барысында кәсіптік әдептің элементтерімен де қиюласып отырады. Кәсіптік әдеп – жалпы адамзаттық моральдың бірлігі арқылы байланысады. Осы себептен де әр кәсіп саласының өзіне лайық әдеп нормалары туып, қалыптасады [4].

Біздің бағдарымыздағы басты кәсіби әдеп – медиаэтика қағидаттарын сақтау. Медиаэтика мәселелерінің іргетасы адамгершілік, ар-ұят, әдеп сыпаттарымен қаланады. Әдеп нормаларында адамның арын таптап, негізсіз тұқыртуға, намысын жаншуға үзілді-кесілді тыйым салынған. Біздің халқымыздың дүниетанымында да «Әдеп – ілімнен бұрын келеді», «Әдепті бала – арлы бала» деген даналық тізбектерінің кең тарауы бекер емес.

Адамгершілік этикасы – адам табиғатына негізделген жақсы қасиеттердің жиынтығын айқындайтын қағидаттар қосыны, ізгі немесе моральдық мәрт мінезді тәпсірлейтін айқындама. Ал журналистік этика – жаңалықтар жинаудың адал жолдарын қолдана отырып, маңызды жаңалықтар мен қоғамдық көзқарастарды әділ жеткізу [5, 3 б.].

Журналист этикасы мен медиа этиканың бағдары көп жағдайда бір-біріне ұқсай бермейді. Журналист этикасы – ұлттық, халықаралық заңдар арқылы жүйеленіп, арнаулы талаптар негізінде қадағаланады. Медиаэтика – аудиторияға да, журналиске де ортақ ережелер жинағы. Негізінен алғанда, журналист этикасы – ақпарат маманының кәсіби бейнесін сәулелендіреді, медиаэтика – ақпараттық қоғам өкілдерінің мінез-құлқын бағдарлайтын әдіснама, ереже немесе заң емес, нақты методикалық ұсыныстар негізінде іске жегіледі. Бүгінгінің медиатұлғасы – интернет алаңындағы контент дайындаушылар медиаэтика кодекстерін қатаң сақтауы қажет. «Себебі медиа мамандары дәрігер, заңгерлер секілді лицензия алмайды, этика кодекстерін бұзғаны үшін лицензиясынан айырылмайды. Этика кодексін бұзу әлеуметтік қауымға зиян келтіріп, мамандық беделін түсіреді» [6, 40 б.].

Әдетте, этикалық нормалар заңды түрде реттеуге келмейтін қоғамдағы қарым-қатынасты реттеуге арналған. Оның бұйыру, басқару нысаны өте әлсіз болады [7, 65 б.]. Көп жағдайда «жас журналистерді жылдамдыққа үйрету желегі қызмет нәтижесінің сапасынан гөрі санын жақсартуға ғана әсер етіп жатады. Сондықтан журналистер жаңалықтарды дұрыс бағалай білу және қиын шешімдерді мерзімінде қабылдау бойынша тәжірибеден өтуі керек [8]. Бір сөзбен айтқанда, қоғамдық міндет пен әлеуметтік жауапкершіліктің назарға алынуы, адамзат белсендігі, халықаралық қатынастардың жандануы (Париж олимпиадасы мұның бір мысалы), геосаяси ахуалының шеленісуі, ақпараттық әсердің күшеюі сынды факторлар ықтасынында медиаэтика мәселелері де күрделене береді. Мұның өзі коммуникация зерттеушілерін жаңа бағдарларға адым аттауға, тың тармақтарды толық зерделеуге міндеттейді.

Ақпарат майданында ең қуатты күш – ақпараттың сипаты. Ақпараттың қуаты дәйек пен дерекке негізделген өзіндік өтімділігімен өлшенеді (жеке пікіріміз). Мәселен, ғалым Тұрсын Ғабитовтың «Этика және қазақтың әдеп мәдениеті» кітабында: «Адам мен адам арасындағы жанды жеке байланыс, барлық қоғамдық инстанциялардың «адамгершіліктігін» сезіну, олардың нақты тұлғаларда көрініс табуы мен өкілеттілігі қоғамдық тұтастықтың өмірлік бірлігін сақтап, қолдап отыратын үздіксіз қан айналымы

тәрізді», – деген мәселе сөз болады [9, 8 б.]. Біз бұл үзіктен коммуникация қызметінің қоғамдық тұтастықты сақтау үшін маңызды екенін түсінеміз.

Белгілі журналист, медиаэтика мәселесін ақпарат мінберінен көтеріп жүрген білікті маман Жұлдыз Әбділда да «Практикалық журналистика» жинағында жазған «Журналистік этика» атты материалында: «Иә, біз жауапты қызметте отырған азаматтардың қызметіне салғырт қарауы, қызметін асыра пайдалануы, мемлекетке залал келтіруі (әрине, дәлел болған жағдайда) туралы жаза аламыз. Бірақ адамның жеке өміріне, егер ол мемлекеттік қызметіне залал тигізбейтін болса, қол сұға алмаймыз. Заң бойынша тіліне, дініне, нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, саяси немесе басқа да наным-сенімдеріне, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүлктік, тектік немесе топтық ерекшеліктеріне қарамастан, барлық адамның құқығы тең және оған қол сұғуға болмайды. Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі жалпыға ортақ декларациясы осылай дейді. Халықаралық құқықтық құжат бойынша, адамның жеке басының құқықтарына қол сұғуға, ар-намысына тиюге, намысын таптауға жол жоқ», – деген тоқтамға келеді. Бұл тұжырым Қазақстан Республикасының Конституциясы, негізгі заңның 14-бабы, 2-тармағында да нақтыланған[10, 143-144 бб.].

Журналист кез келген адамның (беделді тұлға, әнші, спортшы) жеке өмірін, өзіндік сенімін, жынысын, ұлтын, дінін талдап, ақпараттық бояма құрып, осылайша кейіпкерді публикалық айыптаудың алғышартын құра алмайды. Орынсыз, жүйесіз жазылған жаңалық пен доңайбат ақпар кейіпкердің қоғамдық келбетіне көлеңке түсіреді. Мәселен, Париж Олимпиадасына бірер күн қалғанда Қазақстан Теннис федерациясы Елена Рыбакинаның денсаулығына байланысты ойынға қатыса алмайтынын мәлімдеді. Дәрігерлер тыныс алу жолдарының асқынуына байланысты Елена Рыбакинаның олимпиадаға қатысуына тыйым салды. Олимпиада кезінде Qaz365.kz сайтында «Түркияда демалып жатқан Рыбакина Олимпиададан бас тартты» деген тақырыппен материал жарияланды. Осындай «айқайлаған» кликбэйт арқылы жұрт назарын аудару, рейтинг пен қаралым санын мақсат етіп, ақпараттың маңызсыз бөлігіне назар аудару – бұрмаланған материалдың кескіні [11]. «Түркияда демалып жатқан» деген сөзді алға тарту BBC ұсынатын негізгі этика принциптеріне сай келмейді. Қағидада: «Журналист:

- Плагиат;
- Әдейі бұрмалап түсіндіру;
- Ойдан құрастыру, жала жабу, диффамация, өтірік қаралау;
- Ақпаратты жариялау үшін немесе оны қоғамнан жасырып қалу үшін пара алудың

кәсіби этикаға мүлдем қайшы екенін білуі тиіс» делінеді [10, 151 б.]. Кейін медиада Елена Рыбакинаға және мұндай «сорақы шешімге» қатысты негатив, теріс пікірлер белең алды. Бұл мәселеге қатысты спорт журналисі Руслан Меделбек жеке Facebook парақшасында нақтылай жазып, «тұтас қоғам құруға деген талпыныстың аздығын» былай айыптады: «Рыбакина біраз күннен кейін ауырып қалғанын айтып, видео мәлімдеме жариялап, кешірім сұрапты. Бір спортшыны осыншама деңгейге дейін түсіріп, сынап тастайтын біраз қатыгездеу жанкүйер екенбіз. Оған журналистер де (әсіресе қазақ тілді) май құйып жатыр. Өкінішті. Қайсы журналист, қайсы жанкүйер айыра алмай қалдым. Спортшыны түсіруіміз де, көтеруіміз де бір сәт. Асланбек, Қамшыбек жеңсе батыр, жеңілсе әлсіз...

Елена жеңсе алтын қыз, жарысқа денсаулығыма байланысты қатыса алмадым десе де сын таусылмай жатыр. Спорт алдымен спортшының жеке жолы. Оның жеңілісінен я жарысқа қатыспауынан мәселе жасайтын қоғамда ғылым, медицина, сыни ойлау дами ма?... Біздің спортшылар жеңілсе халықтан кешірім сұрап әлек. Бұл жақсы үрдіс емес. Ұлттың рухын спортқа қана тіреп қоюға болмас. Ұлы ұлттар ғылым, білім, медицина, сапалы өмір, спортты қатар алып жүреді. Қазақ қоғамы да соған ұмтылуы керек» [12]. Шынымен де, мұндай агрессивті пікірлер ұлтаралық қақтығысқа жол ашарын, тұлғаның кәсіби әрі адами бейнесіне көлеңке түсірерін ескерген жөн. Аудитория этика нормаларына сай ақпарат алу арқылы адамның бәріне тең қарауды үйренеді және өзгені жазғырусыз, айыптаусыз-ақ өз пікірін адекватты түрде жеткізуге машықтанады. Журналистер қоғамға ықпалды күш ретінде жауапкершілікті сезініп, ақпараттың кескіні арқылы аудиторияны дұрыс жолға бағыттауды да ескергені дұрыс. Мұндайда мына бір пікір қалың көпшілікке ой салмай қоймайды: «Өкініштісі, Париж олимпиадасы алыстағы қазақтың әлі де біріге алмай жатқанын, бірнеше ұлт пен ұлыстан құрылған тұтас қоғам ұлт құруға деген талпыныстың әлі де аздығын көрсетті. Біздің қазаққа адам деп, өзге ұлтқа мұрын шүйіре қарайтын қоғам екеніміз қынжылтты. Ұлы ел боламыз десек ұлтқа бөлінбейтін, Қазақстанның формасын киген барлық спортшыға бірінші адам деп қарайтын қоғамға айналамыз. Өзгенің жетістігін төмендететін емес қуанатын қоғам болады. Тілегім сол» [13]. Расымен, спорт жолын өміріне негіз еткен азаматтарды күстаналаудан тайынбайтын журналист әріптестер де кездеседі. Мәселен, журналист Нұргелді Әбдіғаниұлының төмендегі жазбасы «өзімдікі және өзгенікі» деген сарынға құрылған: «Спорттың қыр-сырын білген маман болмасақта, Қазақстанның көк паспорты нәсілі де, ниеті де бөлек келімсектерге оңды-солды шашыла бермеуі керек деп айттық, сан рет. Шетелден келген спортшылардың көздегені көк паспорт емес, көк пәшкі ақша. Қазақтың ақшасы» [14]. Нұргелді Әбдіғаниұлы шетелдік спортшыларды «нәсілі бөлек» деп атап айтып, бөлінуге басымдық береді. Бұл ғана емес, Олимпиада басталғалы ел ішінде нәсілі, ұлты бөлек спортшыларды кемсіту оқиғаларының жиілегені байқалады. Легионерлерді шақырудың қажетсіз екенін жеткізудің бұдан да оңтайлы жолдары бар. Өйткені, мұндай шалағай әрекеттер ксенофобтық танымның өршуіне сеп болады, оларды «бөтен» есебінде танып, қабылдай алмайтын қоғам өкілдерінің артуына жол ашады. Олимпиада кезінде журналистің толерантты болуы және ксенофобтық әрекеттерден аулақ болуы маңызды. Себебі, толеранттық – төзімділік таныту, өзгелердің кемшілігіне түсіністікпен қарау. Ал ксенофобия – діні, салты, ұлты бөлек жандардан қорқу, оларды жек көруден туады» [15, 404 б.].

Журналист қоғамда әртүрлі әлеуметтік топты біріктіріп, байланыстырып, олармен тең қарым-қатынас құрады. Әртүрлі адамдар топтасқан тұста пікір алуандығы «плюрализм» көрініс табады. Осы ретте, екі тараптың да пікірін қалың көпшіліктің естуіне жол ашып, пікірлер балансын сақтау тұрғысынан, екеуара өшпенділікті азайтуда журналистке толеранттық қажет. Өйткені, толерантты журналист – қоғамның бой түзеуіне, өзгенің пікірін, ұстанымын сыйлауына және адамды орынсыз жазықсыз жазғырмауына ықпал етеді. Осы орайда, журналистер ге ксенофобиядан толерантты болу арқылы қорғану тәсілін ұсынамыз.

Адамды нәсіліне, ұлтына, дініне қарай бағалау – әбестік. Масс медиа алаңында спортшының ұлтына, шыққан тегіне екпін беру спортшы хақында теріс түсініктің қалыптасуына, пікірді оқыған адамның өзге этносқа қарсы көзқарас қалыптастыруына әсер етеді. Кейіпкер не спортшы дискриминацияға ұшырайды. Біздің бұл айтып отырған пікіріміз Сөз бостандығы үшін жұмыс істейтін Кәсіби журналистер қауымдастығының (КЖҚ) ұстанымымен үндес. Қауымдастық журналистерді бірінші кезекте жоғары адамгершілік құндылықтар мен этикаға сүйене отырып, «ешкімге зиян тигізбеу» ұстанымы бойынша жұмыс істеуге шақырады. Бірақ журналистикада «ешкімге зиян тигізбеу» мүмкін емес болғандықтан, журналист «зиянды барынша азайтуы» тиіс. КЖҚ тұжырымдамасында «әдепті журналистика дереккөздеріне, субъектілеріне, әріптестері мен жалпы қоғамға қорған болады» деп жазылған [16, 140 б.].

Париж олимпиадасында спорттық гимнастикадан күміс медаль иеленген Нариман Құрбановты жаңалық жазушылардың бір парасы «ұйғыр» деп атады. Жүлдегер – Қазақстан азаматы. «Beksports» онлайн платформасында «Нариман Құрбановтың тойында ұйғыр тілінде тілектер айтылды» деген тақырыппен видео-ақпарат жариялады. Тойдан ақпарат тарату этикалық тұрғыдан, заңи тұрғыдан дұрыс әрекет емес. Той-жиын адамның жеке таңдауы мен қалауының көрінісі, әдетте, мұндай қуанышта жеке өмірі жайлы сөз қозғалады, құндылықтары, сенімі мен сезімі ортаға шығады. Демек, тойдан ақпарат тарату – адамның жеке өміріне қол сұғу. ББС-дің редакциялық құндылықтарының «жеке өмірге құрмет» тармағында: «Адамның жеке өміріне құрметпен қарау қажет. Жеке өмірге араласу тек игі істерге бағытталса ғана орынды болады. Жалпы, жеке мінез-құлық, хат-хабарлар, әңгімелер қоғамға, көпшілікке ортақ мүддеге негізделмесе, сұраныс болмаған жағдайда жарияламау керек» дегенге баса мән беріледі [17].

1-сурет. Нариман Құрбановқа қатысты онлайн платформаларда жарияланған ақпарат

Журналист қоғамның ақпаратқа деген қажеті мен одан келуі мүмкін зиянның, келеңсіздіктердің алдын-алуда тепе-теңдікті сақтауы керек. Ақпаратқа кейіпкер болған немесе қамтылып отырған адамдарға құрмет көрсетіп, жәбірленушілер мен қарапайым дереккөздердің де өміріне қатер төндіріп алмау жағын қарастырған жөн. Бұл тұрғыда әр адамның құндылықтары мен оның нәсілі, ұлты, өзге де ерекшеліктері ескерілуі керек. Мәліметтерді заңды жолмен алу мен ақпаратты жариялауда әдептілік негіздері бойынша ақ-қараны ажыратудың айырмашылықтарын тану маңызды. Естеріңізде болсын, жеке адамның өз өмірі туралы мәліметтерді жариялау немесе жарияламау еркі (ықтияры) қоғамның оған деген қажеттілігі мен лауазымды немесе ықпалды тұлғалардың соған деген сұранысынан анағұрлым маңызды. Жеке басқа қатысты ақпаратты жарияламас бұрын, оның кесірі тиіп кету мүмкіндігін таразылаңыз. Жарияланатын ақпараттың ұзақ уақыт бойы өзектілігін жоғалтпайтынын және ақиқат күйінде қалуын ойластырыңыз.

Париж Олимпиадасында жүлде еншілегендерге және жеңіске қол созым қалғанда (н/е жарыс жолында) сүрінген қатысушыларға, жалпы спортшыларға сый-құрмет көрсету жайлы медиа алаңда жаңсақ пікірлер белең алды. Спортшыға арналған марапат хақында спорт журналисі Айдос Рымқұл былай дейді:

«Нариман Құрбановқа ұлты басқа болғаны үшін сый көрсетілмеді ме? Жекеге осындай сұрақ келіпті. Нариман Құрбановтың ұлты ұйғыр болғаны үшін сый құрмет көрсетілмеді ме?.. Нариман Құрбанов Алматы қаласының спортшысы. Олимпиадаға қатысқан әр спортшыны өз регионы сыйын көрсетіп, күтіп алып жатыр. Алматылықтарға әлі ондай қошемет жасалмады. Сый көрсетілмегендер ішінде Назым Қызыбай мен алғашқы жүлде әкелген атқыштар да бар. Неге олай? Өздеріңіз білесіздер біраз күн бұрын Парижде Алматы қаласы спорт басқармасының басшысы мезгілінен бұрын қайтыс болды. Яки қазіргі күні ол жақта үлкен ауыс-түйістер болып жатыр. Спортшыларды ойлайтын уақыттары да жоқ шығар. Ал мемлекеттен берілетін 1-2-3 орындар үшін ақшалай сыйлықтары үкімет тарапынан міндетті түрде берілетін болады...» [18]. Спортшы ұлтына қарай әртүрлі деңгейде марапат алады деп қарастыру қате (теріс) көзқарастың көрінісі. Дәл сол сияқты марапат табысталған соң (жеңілген) спортшыны сый-құрметке лайық көрмеу оның спорттық еңбек жолын құнсыздандырумен тең. Жеңісі мен марапаты арқылы спортшының болмысын бағалау өре мен әдеп тұрғысынан ілгерілеуді қажет ететін қоғамның көрінісі. Медидағы қуанышты немесе қайғылы ақпаратқа қатысты қоғамның қолдауы, я қарсы пікірі этика мәдениетінің деңгейін айшықтайды.

Сенсациялық сипаттағы ақпараттардың басым бөлігі сайып келгенде фэйк жаңалықтардан тұрады. Bir.bol сайтының «Италиялық боксшы қыз олимпиада ойындарында «ер адаммен» жұдырықтасудан бас тартты» деген тақырыппен жарияланған материалында өшпенділік тудырушы лексика нышандары байқалады. Нақты айтсақ, тараған ақпаратқа қатысты фактчек жасалмаған, тексерілмеген ақпаратты таратып, спортшының беделіне нұқсан келтірді. Сонымен қатар, жалынды тақырыптың өзі BBC-дің редакциялық құндылықтары қатарындағы «жеке өмірге құрмет» тармағына кереғар. Себебі, «Адамның жеке өміріне құрметпен қарау қажет. Жеке өмірге араласу тек игі істерге бағытталса ғана орынды болады. Жеке мінез-құлық, хат-хабарлар, әңгімелер қоғамға, көпшілікке ортақ мүддеге негізделмесе, сұраныс болмаған жағдайда жарияламау керек»

[17]. Ал «Семей» телеарнасының редакторы Қуаныш Рахметолла: «Париж Олимпиадасы ашылуынан бастап ұнамаған еді. Бүгін малғұн трансгендер «еркек» әйелдермен қолғап түйістіргені азғындықтың шыңы болды. Жалпы тарихта Азғындықты насихаттаған олимпиада болды. Ұйымдастыру комитетінде адам емес, малғұн ібіліс отырған сияқты», – деп жазады [19]. Бір қызығы, ақпарат өзектілігін жоғалтса да, яғни ақиқат емес, жалған ақпарат екені дәлелденсе де, жазбалар әлеужеліден өшірілмеді. Сонымен қатар бұл ВВС тележурналистерінің этикалық кодексінде көрсетілген ҚАТЕНІ ТҮЗЕТУ қағидасына қарсы. Қателікті дер кезінде нақты мойындап, жазбада қателік барын ескертіп, артынша дұрыс нұсқаны жариялау қажет [20].

Бұл жайлы, алжирлік боксшыға қатысты айыптауларды Нұрбек Түсіпжан төмендегідей таразылайды: «Иман Хелифтен ұялмадыңыздар ма? Сонымен өтірік пен шынды араластырып, біраз жерге дейін бардыңыздар. Боксшы жарық дүниеге еркек боп келмеген екен және жынысын да өзгертпепті... Бұған дейін 2020 жылғы (2021 жылы өтті) Токио олимпиадасына да қатысыпты. Араб елдері арасындағы түрлі турнирлерде де топ жарып жүріпті. Желіде біразыңыз қатты пікір айттыңыздар. Арасында дін ұстаған, аузынан Алласы түспейтін талай адам Иман Хелифтің сыртынан «малғұн», «шайтан», «азғын» т.с.с талай ғайбатты жібердіңіздер. Бұған қоса олимпиада өткізіп жатқан Францияға лағынет қардай борады... Әдетте біреу фейк таратады. Оны көбіне саржағал басылымдар немесе тек пропагандамен айналысатын сайттар іліп әкетеді. Өкініштісі – өзін журналист, коуч, ақылман, тағы бірдеңе санайтын замандастар, ағалар соған еріп кетеді. Еріп қана қойса, онысының қате екенін түсініп, кейін кешірім сұраса құба-құп. Жоқ. Міз бақпайды. Ұялсаңдар еді», – деп пікірін жазды [21].

Париж олимпиадасы кезінде журналистер арасында ақиқат пен жалғанның аражігін ажырата алмау, ақпараттық сауаттың төмендігі сынды бірқатар мәселелердің бар екені аңғарылды. Негізінен алғанда, фейк ақпараттың бастауы – факт пен пікірді айыра алмауда. Журналистикада ақиқат пен жалғанның ғана емес, сонымен қатар факт пен пікірдің ара-жігін ажырата білу аса маңызды. Қазақстан журналистері этикалық кодексінің 4-бабының 4-тармағына сәйкес «Журналист өзінің қызметінде деректерді, пікірлерді, бағамдарды, болжамдарды, нұсқаларды және жорамалдарды жеке көзқарасы тұрғысынан нақты айыра біледі» [22, 42 б.].

Иман Хелиф кейсінде медициналық сараптама нәтижесі шықпастан жалған ақпаратқа жол ашылды. Оған дәлел болар аргумент анықталмастан үзілді-кесілді бір байламға келу, сол сарындағы ақпаратты жариялау журналистке жат әрекет. 4 қараша күні франциялық журналист Джаффар Айт Аудиа Франция мен Алжир клиникалары арасындағы келісім бойынша жасалған медициналық сараптама қорытындысын негізге алып, боксшы Иман Хелифті биологиялық ер адам деуге болатын дәлелдер тапқаны хабарланды. Нақты сараптамасыз «сөз айту» арқылы масс медиадағы өшпенділік тілінің үлесі артып кетті. Өшпенділік тілінің белгілеріне тоқталайық:

1. «Біз» және «Олар» болып бөліну.
2. Бүтін бір этникалық немесе әлеуметтік топ бірден «жаман» болып шыға келеді.
3. «Біз оларға қарсымыз» – қарсы қою.
4. Дегуманизация жасаушылардың өзі де адамгершілігін жоғалтады

5. Аргумент ретінде жалған деректер қолданылады.

6. Қақтығысқан жақ хайуанмен салыстырғандықтан, адамдықтан азады.

Жауды адам емес деп көрсету үшін әйелдерге, қарттарға, балаларға қатысты қылмысқа баса көңіл аударады [7, 38 б.].

Пропагандалық, манипуляциялық сипаттағы ақпаратты жіті зерттеу, күнгейі мен теріскейін толық зерттеу – әрбір журналист үшін бұлжымас қағида, айнымас ереже болуы тиіс. Жалған ақпарат әсерінен аудитория, белгілі бір әлеуметтік топ кейіпкерге қысым жасап, өміріне қауіп-қатер төндіретін жағдайлар да кездеседі. Теріс әсерлі ақпаратты қабылдаған, медиаэтика заңдылықтарына сай келмейтін ақпараттық аргументтің жетегінде кеткен көпшілік қауым жаңылады, оқиғаның байыбына бармай жеке тұлғаның кісілік келбетіне нұқсан келтіріп, құқығын аяққа таптайтын сөздерді іске жегуі мүмкін. Мысалы, белгілі дәстүрлі әнші Елена Мәжитқызы спорт ақпаратын бұрмалап, әлеуметтік теңдікті теріс танытқан медиажағдайға қатысты: «Адамзат тарихында әйелді қорлау осынша масқара, азғындық деңгейде болмаған шығар... Италиялық боксшы қызды аяғаным-ай... Париж олимпиадасы – ең жабайы, ең сұмдық, ең азғын олимпиада!», [23] – деп жазады. Париж олимпиадасындағы спорт шараларының өткізілу деңгейіне, ұйымдастырылуы сипатына емес, адами құқық пен адамзаттық құндылықтардың жұтаңданып, гендер мәселесінің қайшылықтарын айыптайды. Дәл осындай сипатта жалған ақпаратты негізге алып, пікір білдіргендердің бірі Камшат Тасболат фейсбук парақшасында: «Еркек пен әйелдің боксын «гендерлік саясат қой» деп әжуалап жатқандар бар екен... Гендерлік саясат дегеніміз – физикалық жағынан әлсіз әйел мен күшті еркекті (ХУ хромосомасы бар) төбелестіру емес! Гендерлік саясат дегеніміз – отбасында, мектепте ұл-қыз деп бөлмеу, жұмыста, қызметте, қоғамда әйел-еркек деп алаламау», – деп жазады [24]. Бұл мысалдардың барлығын медиаэтика безбеніне салсақ, өрескел қателіктерден көз ашпай қалар едік. Тұтас ақпараттық кеңістік өкілдерінің спортшыға қатысты жалған ақпарат таратуы, мәселенің ақ-қарасын анықтамай жатып, дүрмекке ілесуі журналистиканың кәсіби әлеуетіне көлеңке түсіреді. Филология ғылымдарының докторы, профессор Кәкен Қамзиннің мына бір сөзін журналистер аса қатаң түрде ескеруі тиіс: «Журналистиканың басты кейіпкері – шындық» деуден әсте жалыққан емеспін. Қазіргі ақпараттық кеңістікте хайп қуып рейтинг жинауды, манипуляция тәсіліне жүгінуді, дүрмекке ілесе ел көшті, жау шаптыны тіршілік көру салтына айналдырып алған блогосфера «майталмандарын» құп көрмейтінімді шәкірттеріме әманда ашық айтамын. Классикалық журналистика талабына қарайлар болсақ, интеллект, дарын мен талант жасампаздыққа, сындарлыққа қызмет еткен жағдайда ғана өркениет пен мәдениет қапысыз ілгері басады» [25].

Кейіпкерге, оның діни ұстанымы, сенімі, саяси таңдауы, өмірлік қағидасына қатысты негізсіз ақпарат таратып, озбыр айыптауға, арандатуға үндейтін тіркестерді қолдануға болмайды. Қайшылықты жағдайда сауатты шешімге бойлау, түрлі сипаттағы қақтығыстың алдын алу, мейілінше қауіп-қатерді сейілту – журналистің басты міндеті екенін жоғарыда айттық. Десе де, журналистердің ақпарат тарату ісіндегі кәсібилікті коммерциялық құндылық ретінде тануы да зиянға шығып отыр. Медиана журналистердің кейіпкерді жіті тануға, сонымен қатар оқиғаның салдарын ғана емес,

себебін анықтауға деген ынта жігердің бәсең әрі болбыр болуы және ізденістің аздығы байқалады. Бұған қатысты «Көпке ұмтылған жалғыз. Әлеуметтік психологияға кіріспе» кітабындағы мына бір үзікке назар аударсақ: «Негізгі факторлардың бірі – көрерменді қызықтыру екені анық. Су астында қалған қаланың кадрлары тасқынның алдын алу үшін бөгет салып жатқан адамдар кадрына қарағанда әлдеқайда «қызықтырақ». Өйткені құрылыс барысы көрерменді тарта қоймайды. Бірақ бөгет жайлы ақпарат бәрінен маңызды болуы мүмкін» [26, 63 б.].

Оқиға қалай болды, дәл солай аудиторияға жай ғана баяндау – жеткіліксіз. Журналистің ақпаратты сараптап, оқиғаның себеп-салдарын түсіндіруі көрерменнің жаңалықты қорытып, өзіндік тұжырым шығаруына сеп болады. Ал толық зерттелмеген, жай-жапсары анықталмаған оқиға жайлы аудиторияның көзқарасы бұлыңғыр болуы әбден мүмкін. Біздің бұл пікірімізді кәсіби журналист Сәкен Сыбанбай да құптайтындай. «Қазіргі ақпараттық қоғамдағы басты қару – әлеуметтік желілер мен БАҚ. Оның ішінде Instagram, Facebook парақшалар, Telegram, Youtube-арналар, газеттер мен сайттар да бар. Алайда оқырман жинап, халықтың сеніміне кіріп алғаннан кейін кейбір блогерлер мен журналистер қарақан басының қамын күйттеп, қалаған тақырыпта жазба жариялап, видео түсіре беретін болды. Шебер үйлестіре қиюын келтірген кезде оның қайсысы шын, қайсысы өтірік екенін, қайсысы журналистің өз ойы, қайсысы ақшаға жазылған, айтылған ой екенін білмей де қаласың. Бұл жерден қандай үрдісті байқауға болады? Кейбір ақпарат таратушылар қоғам арасында өздерінің сөзі салмақты екенін біліп, соны пайдалануға тырысады. Яғни өз имиджін пайдалана отырып, қоғам пікірін манипуляциялап, өзгертуге, басқа бағытта қалыптастыруға ықпал етпек болады» [27].

Әлеуметтік желідегі деректердің басым бөлігі дәйек-дәлелсіз. Журналист Жұлдыз Әбділда: «Әлеуметтік желі – ақпарат көзі емес. Өкінішке қарай, бүгінгі күні әлеуметтік желі негізгі ақпарат көздерінің біріне айналып отыр. Егер қандай да бір мемлекеттік мекеменің өкілі сол мекеменің жауапты қызметкері ретінде тіркелген ашық аккаунт бетінде әртүрлі ақпараттар тарататын болса, ол назар аудартуы мүмкін. Ал кез келген мемлекеттік қызметкердің әлеуметтік желіде жеке өз атынан ашылған, қызметі көрсетілмеген, тек өз достарына ғана ашық аккаунты болса, ондағы кез келген жазба ақпарат көзі бола алмайды» [10, 144 б.].

«Журналист әр уақытта әңгімелеседі, мамандығының ерекшелігі де сонда: әңгімелесіп, сұрап алмағаныңша, ештеңе де біле алмайсың. Сұхбаттың мақсаты жөнінде профессор Темірбек Қожакеев былай деп жазады: «Интервьюдің мақсаты – қоғамдық маңызы зор бір мәселе, оқиға, тың бастама қызықты құбылыс жөніндегі соған қатысы бар, өзі араласқан беделді де білікті адамдардың, мамандардың пікірімен жұртшылықты таныстыру» [3, 102-100 бб.]. Біреудің жеке өмірі, қандай да бір тәуелділіктері қоғамдық маңызы зор мәселе деңгейінде ашық талқыланбауы тиіс. Мысалы, журналист Нұрсейіт Жылқышыбай «Уақыт көрсетеді» ютуб арнасында ауыр атлетикадан әлем чемпионатының күміс жүлдегері, алғашқы Азия чемпионы Алмас Өтешовпен сұхбатын жариялады. Ел назарынан тыс қалған спортшы жайлы шығарылым біраз шындықтың бетін ашты, қоғамда ұзақ уақыт бойы талқыланды. Әйтсе де, журналистің қалт кеткен тұсын атап өту қажет-ақ. Журналист сұхбаттың 21:40 минутында Алмас Өтешовке

«Ішімдікке қаншалықты тәуелдісіз?» деп сұрақ қояды (бейәдеп сөздер, т.б. тұстары да бар) [28]. Дүйім жұрттың алдында адамның жеке басына қатысты сұрақ қою, оны талдау орынсыз әрекет. Журналистік этикаға кереғар кескіндегі кез келген материал спорт саласын түсінуге, спортшыларды тануға ұмтылған көрерменнің жаңсақ пікір қалыптастыруына әсер етері анық. Аудиторияның сұранысы мен талғамына журналистер ықпал ете алатынын естен шығармайық. Бұл жайында Жұлдыз Әбділданың мына пікірін ұсынамыз: «Адамның үйленгені немесе ажырасқаны; екінші, үшінші, бесінші рет үйленгені; жасы біразға келгеніне қарамастан отбасын құрмай жүргені; баласының жоқтығы (немесе ұлының, қызының жоқтығы); алатын айлығы; тұратын үйі; киетін киімі... тағысын тағы осындай жеке басына қатысты жайттар көптің талқысына салуға жатпайды. Дамыған елдерде. Ал бізде? Біздің елде бұл да қалыпты жағдайға айналған. Тележурналистер кез келген белгілі адамды көшеде артынан қуып жүріп ұстап алып, «Ажырасқаныңыз рас па?», «Күйеуіңіз сізді тастап кеткені рас па?» дегендей сауал қоя береді. Немесе жасы біразға келіп қалған адамдарға «Неге тұрмыс құрмай жүрсіз?» деген сауалды да ойланбастан қоя саламыз. Адамның денсаулығына қатысты жайттар да көптің «игілігіне» айналып кете барады. Мәселен, бір бағдарламада жүргізуші белгілі тележүргізушіге «Неге тұрмыс құрмадыңыз? Неге бала көтере алмадыңыз?» дегендей сауалдарды қойып отырды. Өкінішке қарай, бізде ешкім ондай «ұсақ-түйек» үшін сотқа бермейді, моральдық өтемақы талап етпейді. Ал бұл өз кезегінде одан әрі «тереңдей» беруге жол ашады. Адамның жанына тиетін нәрселерді үнемі, ретті-ретсіз қазбалай беру де журналистік этиканың жоқтығын көрсетеді» [10, 147 б.]. Спорттағы түйіні тарқамаған мәселелерді ортаға салу журналистің міндеті. Десе де, кәсіби журналистік этикаға сәйкес негативті тақырыпты сөз еткенде эмоцияға беріліп ретсіз сұрақ қоюға, кейіпкердің жеке шегарасына өтуге қатаң тыйым салынады.

Париж Олимпиадасы кезінде таратылған ақпараттарда, жедел репортаждарда спортшының есебінен оқылым, көрілім жинауға аса мән берілді, сенсацияға ұмтылыс байқалды. Мысалы, боксшы Назым Қызайбай финалда жеңілген сәтте журналисте: «Несі қиын болды, бұл қарсыластың?», – деп сұрақты дүрсе қойды. Осы ретте, спортшының еңбек жолындағы құндылықтарын, оның спортшы үшін маңызын түсіну – жеңіліс себебін анықтауға, шаршы алаңдағы спортшының әрекеттерін бағалауға мүмкіндік береді. Ал өзге үшін құнды дүниені құнсыз көргендей алқымынан алу, жөнсіз сұрақпен төпелеу шындықтан жалтарумен тең. Сөзімізге дәлел этикалық дилеммаларды шешудің төрт негізгі өлшемінде «негізгі құндылық – шындық» [6, 73 б.] деген тіркес. Бұл да этика қағидаттарына сай келмейтін әрекеттің көрінісі. Өйткені сапасыз сұрақ пен төтесінен қойылған сауал – журналистің кәсіби бет-бейнесіне көлеңке түсіреді. Кәсіби журналист Қайнар Олжай да осы мәселені сынға алады: «Шетел журналисінің қазақ журналисінен айырмашылығы неде? Олар «Жеңісіңізді кімге арнайсыз?» деп сұрамайды!» дейді [29].

Жеңіске бір табан жақын қалған спортшының жігерін жықпай, астарлап сұрақ қойған жөн. Аудиторияның қызығушылығына сай жеңістің құпиясын сұрау, жеңілістің себебін анықтау, спортшының эмоциясын жеткізу журналистің міндеті. Дегенмен, жеңіске қол созым қалғанда сүрініп, физикалық тұрғыда күші сарқылып шыққан спортшыға төтесінен сұрақ қою психологиялық соққы боларын, бұл Назымның алғашқы олимпиадасы екенін, көңілі құлазып тұрғанын ескеру қажет.

«Медиа мен журналистика. Теория мен тәжірибеге жаңа көзқарас» (Қазақстанның ашық университеті) кітабынан мына үзіндіге назар аударсақ: «Көптеген таблоидық басылымдардың журналистері қайғы-қасіретке ұшыраған адамдарға сұрақ қоюдың қандай да бір этикалық ұғымдары барын баяғыда-ақ ұмытып кеткен, ал жауапкершілігі бар журналист өз репортажының қаралы жанның қайғы-қасіретін қаншалықты ауырлата түсетінін ойланып алуы тиіс. Бұл мәселе бізді консеквенциализм теориясына негізделген дилеммаға жүгінуге мәжбүр етеді» [5]. Үзіндідегі «қайғылы оқиғалар» деген тіркесті біз «спортшының жеңілісімен» теңестіре қарастырдық. Спортшының жеңісі барша жұрттың, күллі елдің қуанышы. Ал ұзақ мерзімді дайындықтан кейінгі жеңілісі кей жағдайда өзі үшін ауыр қайғы боларын естен шығармау қажет. Әрине, бұл өткінші эмоция. Жеңілген спортшыға сұрақ қойғанда сағын сындырып алудан сақ болған жөн. Өйткені әр спортшыда «әттеген-ай» деген өкініш болады. Журналистің сұрағы, сұрақ негізінде белең алар қоғамның қыспағынан спортшыдағы өкініш сезімі өзін жазғыруға ұласуы мүмкін. Журналист (спортшымен тілдескен сәтте) сұрақты астарлап қойса, спортшының намысы мен ерік-жігері өкініштің тасасында қалмайды. Ал жарыс жолында жеңілісін де, жеңісін де дінмен байланыстырып, жауапкершіліктен жалтарған спортшылар жайлы журналист Есдәулет Қызырбекұлының мына пікірін ұсынамыз: «Алтын алғым келген» деп көзіңе жас алу – ішкі амбиция мен намыс. Бұл «Алланың қалауы осы болды» деп, жауапкершілікті құдайға ысыра салу емес. Назым қола алып қалды. Ашығын айту керек, ойыны жүрмеді. Қытай қызы мықты екен. Сонда да Назым осындай пікір айтып тұр. Медальдан үмітті болып, бірінші айналымнан ұшып кеткен спортшылардың барлығы халықтан кешірім сұрауы тиіс. Бюджеттің қаржысына дайындалды, барды, қадалды. «Келесі олимпиадаға дайындаламын. Алла қаласа» демей. Діндары жұмақпен, саясаткері жарқын болашақпен, спортшылары келесі олимпиадамен алдайды. Қашан бүгін болады бізде болатын дүние?» [30].

Пікір иесі, әнші Ерлан Төлеутай өз жазбасында ұлттық спорт пен ұлттық намыс жайын дилемма арқылы сипаттамақ болады. «Өзбектің боксында дін жоқ, рух бар. Қазақтың спортында дін бар, рух жоқ. Спорт саласын салафизм идеологиясынан тазаламай, көсегеміз көгермейді. Әсіресе, күрес, бокс, ұлттық ойындар тағы басқа спорт түрлері уаһабиттердің қолында. Олар қазақ спортын рухынан, яғни, әруағынан айыруда. Түбегейлі шаралар қолданбаса, қазақ спортының болашағы бұлыңғыр...» [31]. Демек, біз бұл өрелі аталмыш пікірден спорт саласының ілгерілеуі жолындағы қажеттіліктерді, дүниепайым қалыптастыру жолын, ұлттық рухты шыңдау мәнерін бәрінен биік қою қажетін түсіне аламыз.

Журналист Айдос Жұқанұлы Қазақстан құрамасының, яғни өз еліміздің спортшыларын табалау, жазғыру, әсіресе, көрші елдің спортшыларымен салыстыра айыптау екі ел арасындағы қарым-қатынасқа ықпал етерін айтады: «Ал бәйгеде сүрінген спортшыларға келсек, Олимпиада дегенің психологиялық тұрғыдан болсын, физикалық тұрғыдан болсын қанша дегенмен ауыр сын. Жығылған үстіне жұдырық болып, өздері де өкініп отырған спортшыларды енді келіп, сынаймыз деп табалағандай болмайық. Өзбекстаннан артта қалып жатырмыз деген сияқты пікірлерді де доғару керек-ау. Іштарлық, көре алмастық сияқты көрінеді екен. Қайта бауырлас елдің жеңісі үшін қуанбаймыз ба. Биыл

Өзбекстан алда болып жатса, келесі Олимпиадада Қазақстан озатын шығар. Алдында қазақ-қырғыз бауырлардың бір бірінің жеңісі үшін шынайы қуанып, тілектес болып жатқанын көріп едім. Бауырлас елдермен сондай ара-қатынас болуы керек. Бәсекесіз белдесу құлықсыз сынға түсумен тең. Бәсеке алға жылжуға, дамуға итермелейді. Десе де, өзге елдермен өштесе бәсекелесу ұлтаралық қақтығысқа арқау болады. Спортта қатысушының тек алаңдағы әрекеті қана жеңіске ықпал етеді деп кесіп айту қате. Спортшының жылдар бойы дайындығы, қажырлы еңбегі барын ұмытпайық. Табалау сипатындағы материалдар, көршілес елдермен араздастыруға ықпал етер салыстыру өз спортшыларымыздың еңбегін құнсыздандыруға сеп болады» [32]. Айдос Жұқанұлы жазбасына қатысты спортшы Замзагүл Бопайдың Тикток желісінде айтқан пікірі ұштасады. Дзю-до және қазақ күресінің шебері Замзагүл Бопай былай дейді: «Орын алған адамды ғана қолдаймыз. Ал орын алмай қалған адамды біз қолдамаймыз. Орын алмаған адам, ол да өмірін спортқа арнап жүрген кісі ғой. Оны да қолдайық. Анаған (жеңімпазға деп өзгерту керек пе) үй беріп жатса, оған көлік берейік. Анаған көлік беріп жатса, ақшалай берейік. Біріне 5 миллион, біріне 1 миллион берсең де, ол менің еңбегімді бағалап жатыр екен ғой деп ойлайды. Өмірде ең маңызды нәрсе – бірінші орын алу емес, өз орныңды табу. Қазір көптеген спортшылар егер спортты тастаймын десеңіздер, мүмкін спорт сіздердікі емес шығар. Содан кейін ылғи орта жолдан тоқтатқыңыз келіп тұрады. Оны тастап, басқа саланы да көріңіздер. Бірақ дзюдоға қайта оралуды қалап жүрмін» [33].

Жинақтай айтқанда, қазіргі масс медиа қоғамдағы діни алауыздықты, сенім тартысы мен жауапсыздық, тиімсіз реформалардың салдарын, қоғамдық сауат деңгейін ашық көрсетіп отыр.

Қорытынды

Сократ айтқандай, зерттелмеген өмір – өмір сүруге татымайды. Спортшылардың тартысты сынға түскен сәтін көру үшін спорт жанкүйерлерінің қарасы көбейеді. Ал спортшының жүріп өткен жолы, үздіксіз дайындығы жайлы деректер аудитория талқысына түсе бермейді. Демек, журналистік шеберлік – тек нәтижені тану және таныту ғана емес, спорт саңлағының өмір жолы, сәулелі сәттеріне үңілу, еңбек жолы хроникасына журналистика мүмкіндіктері арқылы барлау жасау, жан-жақты шолып өту әрі кәсіби қызметіне арқау ету. Кәсіби шеберлікке жету жолы этикалық мәселелерді еңсерумен, жан-жақты білім һәм аналитикалық ой-өремен өлшенеді. Гарвардтағы әлеуметтік этика профессоры Кіші Ральф Поттер этикалық дилеммаларды шешудің негізгі төрт өлшемін ұсынады. Алдымен деректерден бастап, құндылықтарды анықтап, принциптерді айқындап, сосын адалдықтың маңызын білу керек.

– Деректер. Кез келген этикалық мәселенің анализі деректерді бағалаудан басталады. Журналистер деректердің растығын қадағалауы шарт.

– Құндылықтар. Бұл сатыда шешім қабылдаған адам өз құндылықтарын көрсетеді. Мысалы, Журналистердің ұлттық ассоциациясының Этикалық кодексінде мына құндылықтар белгіленген: шындық, дәлдік, жан-жақтылық, сыйластық, адамгершілік. Негізгі құндылық – шындық. Нақты құндылықтардың маңызын түсіну проблеманы шешу кезінде нақты әрекеттерді бағалауға мүмкіндік береді.

– Принциптер. Құндылықтарды түрлі этикалық жүйелердің призмасы арқылы қарастыру әрекет ету мүмкіндіктерін құрастыруға жол ашады.

– Адалдық. Процестің бұл сатысында кімге, неге адал екенін анықтау пайымдауды жеңілдетеді. Мамандыққа немесе қоғамға адал болу туралы шешім қабылданған кезде бағыт айқын болады [16, 72-73 бб.].

Зерттеу жұмысында белгілі бір кезеңдегі соқталы этика мәселелері сараланды. Біз белгілі бір кезеңді қарастырсақ та, спорт жаңалықтарын талдау мен жеткізуде кәсіби жетілу мен ұдайы іштей толысудың тоқтаусыз екенін жоққа шығара алмаймыз. Кәсібиліктің негізгі көрінісі – іштей толысып отыру. XXXIII жазғы Париж Олимпиадасы кезінде журналистердің жаппай кәсіби жұтаңдығы байқалды, этика мәселелерін ескере бермейтіні, ақпараттық толқыннан келер қатер мен қиындықтарды шырамыта алмайтыны, елірме мен даурықпалыққа, анықтаудан бұрын айыптауға үйірсектігі көзге ұрды. Спорт журналисі Сейдахмет Бердіқұлов өзінің бір жазбасында спорт саласының тоқтаусыз түрөзгеріске ұшырап отыратынын таңбалайды: «Спорт – мәңгі жас ұғым. Сондықтан да ол жаңашыл. «Спортқа ұлттық бояу қажет пе» дегенде – мен «ерекше қажет» дер едім. Бірақ, ол үнемі жас, жаңа болуы керек» [34]. Веб-журналистика алаңына ойысқан журналистер мен блогерлер жылдам репортаж, қысқа байқам, үзілді-кесілді пікір ұсынуды місе тұтып келеді. Біздіңше, байыпты-байсалды ой-толғауға, орнықты мінезден туған кәсіби қарекетке бой ұрғандар жаза баспайды, журналистердің спорт жаңалықтарын жеткізуде блогерлермен бәсекеге түсуі де негізсіз. Бұл мәселені мына ой ширықтыра түседі: «Жиырмадан астам блогер аттанды Риоға. Бұдан не ұттық? Түк те. Интернетке тән жылт еткен жаңалық жерде қалмай тез тарап жатты. Шағын, қысқа ақпараттар. Бәлкім, төрт жылда бір өтетін тарихи жарыстан кейінгі келесі олимпиада арасындағы цикл сәтті жалғасын тауып, жеткен жетістігіміз бен олқы тұстарымыз талданар, болашақ командаларымыз соған қарап болашағын таңдар дегенбіз. Үміт ақталмады. Талдау жасалмады» [35]. Кәсіби журналист даулы мәселенің толымды тоқтамын айтады, қашан да шындықты арқау етеді, қоғамның ақпарат алу мүмкіндігіне қарай алалауға, кейіпкерлі негізсіз қаралауға жол бермейді. Сонымен қатар төмендегі журналист этикалық принциптеріне сүйенеді:

1. Журналистің бірінші міндеті – шындықты және қоғамның ақпаратқа қол жеткізу құқығын құрметтеу.

2. Журналист осы міндетін атқара отырып, жаңалықтарды адал жинау және жариялау бостандығын және әділ пікір мен сын айту құқығын әрқашан жақтап, қорғауы керек. Журналист нақты ақпаратты пікір және сыннан нақты түрде ажыратуға міндетті.

3. Журналист тек ресурсы белгілі фактілер туралы хабарлауы керек. Ол маңызды ақпаратты жасырмауы және құжаттарды бұрмалауы керек.

4. Журналист ақпаратты, құжаттарды, деректерді немесе суреттерді жинау үшін тек әділ әдістерді қолдануы керек және басқа адамға өзінің журналист екенін әрқашан айтуы керек.

Қоғамдық мүддені көздейтін және басқа жолмен жинау мүмкін емес ақпаратты алу жағдайларын қоспағанда, ол жасырын түрде аудио және бейнежазба жазудан бас тартуы керек. Журналистер барлық ақпарат көздеріне үздіксіз қол жеткізуді және қоғамдық мүддеге ықпал ететін ақпаратты еркін іздеу құқығын жақтап, қорғауы керек.

5. Шұғыл немесе жылдам ақпарат беруге деген құштарлық ақпарат пен ресурстарды тексеруге және жауап беру құқығына кедергі болмауы керек.

6. Журналист жариялағаннан кейін қате екені дәлелденген ақпаратты жедел, анық, толық және ашық түрде түзетуі керек.

7. Журналистерге берілетін құпия ақпарат көзі кәсіби құпия ретінде сақталуға тиіс. Алайда журналист этикасының бұзылуына әсер ететін факторлар бар. Олар: үкімет, идеология ықпалы (саяси-экономика), жаңалық құндылықтары (уақыт, арақашық, нәтиже, өзекті болу, қызықты болу), жалпы контент структурасы.

Этика жайлы сөз қозғалғанда, бұл тек журналистерге ғана байланысты дүние емес екенін ұғынған дұрыс. Жалпы қоғамның да этика талаптарына сай болып, медиасауатының жоғары болуы аса маңызды [36].

Журналист этикасын жетік білу жолында:

а) Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясы, БҰҰ-ның Баспасөз бостандығының бүкіләлемдік хартиясы, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен қолданыстағы заңнамалары, редакциялардың моральдық-этикалық қағидаттары мен кәсіби қызметінің нормаларын игеру;

б) диджитал теңгерімді қолда тұту (ақпаратты сүзгіден өткізетін алгоритімдерді айналып өту, бірқатар ресурстарда ақпарат тарату, дәстүрі медиа мен жаңа медиа алаңдарында жеміс салу),

с) алалауға жол бермеу һәм гуманды кескін (кейіпкерлер мен адресанттарды бөліп-жармау),

д) әртарапты білімгерлік мен сараптамашылармен байланыс орнату;

е) дәлдік пен тереңнен толғау мен ойлану машығы;

ф) аудиал-визуал сауат пен сыни сана қалыптастыру маңызды.

Сайып келгенде, санамалап айтылған айырмашалықтардың бәрі контент бітімін жетілдіруге, журналистика сферасындағы ақпарат ағынын ширатуға, медиасауатты қоғам пен азаматтық қоғам дамуын қатар тізгіндеуге, әртүрлі ұстаным мен көзқарасты, дерек пен дәйекті теңдестіруге, бөтен мүдденің жетегінде кетпеуге, қоғам алдындағы жауапкершілікті сезінуге сеп болады.

Авторлардың қосқан үлесі.

Д.Қ. Қастай – зерттеу идеясы, зерттеу тұжырымдамасы мен дереккөздерді топтастыру мен саралау, ақпараттық контенттердің мәтінін академиялық сипатқа сай стильдеу мен жіктеу, тақырыптың теориялық ұстынын бекіту, әлеуметтік деректерді ғылыми танымға сай іргелендіру.

Н. Алчинова – қолжазбамен жұмыс, зерттеу нәтижелерін тұжырымдау және сыни санатта сараптау, логикалық қисынын жұмырлау, дизайн концепциясы, қолжазба нұсқасының жариялануы үшін түпкілікті бекіту жұмыстары.

Әдебиеттер тізімі

1. Козицька Т. Медиасауаттылық. Кітапханашыларға арналған нұсқаулық. IREX Europe, 2018. – 80 б.

2. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – М.: Гардарики, 2000 – 472 с.
3. Жақсылықбаева Р. «Журналист этикасы». Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті. 2013. – 230 б.
4. Ғұсманқызы С. Журналистік әдеп жөнінде. ҚазҰУ Хабаршысы. Журналистика сериясы. 2005. – №5. – Б.36.
5. Бейнбриж Ж., Гок Н., Тайнан Л. Медиа және журналистика: теория мен практикаға жаңа көзқарас. – Oxford. 2015. – 504 б. https://openu.kz/storage/lessons/504/media-zhne-zhurnalistika-teoriya-men-tzhribeg-zhaa-kzaras_21_lecture.pdf
6. Ли Э.П., Гай С. Р. Медиаэтика. Жас мамандардың тәжірибесінен. – CQ Press, an imprint of SAGE Publications, 2018. – 304 б.
7. Штурхецкий С. Медиа сауаттылық. Жоғары оқу орындарына арналған медиа және ақпараттық сауаттылық бойынша оқу құралы. IREX Europe, 2018. – 152 б.
8. Нуржанова Ш., Сәдуақасов А. АҚШ журналистерінен үйренеріміз не? 11.04.2014. [Электронды ресурс] URL: <http://jurfak.kz/archives/1968> (қаралған күні: 19.10.2024)
9. Ғабитов Т. Этика және қазақтың әдеп мәдениеті. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 186 б.
10. Джалилов Ә. Қазақстандағы практикалық журналистика. – Алматы: «MediaNet» Халықаралық журналистика орталығы, 2017. – 167 б.
11. «Түркияда демалып жатқан Рыбакина Олимпиададан бас тартты» 25.07.24. [Электронды ресурс] URL: <https://qaz365.kz/sport/8357-turkiada-demalyp-zhatkan-rybakina-olimpiadadan-bas-tartty/> (қаралған күні: 20.10.2024)
12. Руслан Меделбектің Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 31.07.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/XBH5C2FyaQu82MZi/> (қаралған күні: 20.10.2024)
13. Руслан Меделбектің Инстаграм әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 12.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.instagram.com/p/C-kX18wAu7o/?igsh=MXNtOXRvYzd1MXJn-> (қаралған күні: 20.10.2024)
14. Рыбакина бізді «лақтырып кетті»: Ресей спортшысына керегі – қазақтың ақшасы! 26.07.24. [Электронды ресурс] URL: <https://abai.kz/post/185642> (қаралған күні: 20.10.2024)
15. Қазақстан журналистерінің тәжірибесінен. құраст. Джалилов Ә. – Алматы: «MediaNet» Халықаралық журналистика орталығы, 2008. – 435 б.
16. Ли Э.П., Гай С.Р. Медиаэтика. Жас мамандардың тәжірибесінен. – CQ Press, an imprint of SAGE Publications, 2018. – 304 б.
17. «Редакционные ценности BBC» [Электронды ресурс] URL: https://www.bbc.com/russian/institutional/2011/02/000000_g_editorial_values.amp- (өтініш берілген күн: 20.10.2024)
18. Айдос Рымқұлдың Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 15.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/SE2AQkiY3vQXX21a/> (қаралған күні: 20.10.2024)
19. Қуаныш Рахметолланың Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 02.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/rjSkPaMziHha9h2Z/> (қаралған күні: 20.10.2024)
20. «Этический кодекс телерадиожурналистов BBC». [Электронды ресурс] URL: https://kmms.ru/index.asp?id_text=627 (қаралған күні: 20.10.2024)
21. Нұрбек Түсіпжанның Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 02.08.24. [Электронды ресурс] URL: [https://www.facebook.com/share/p/TP1V\]mwRD6VT6MGr/](https://www.facebook.com/share/p/TP1V]mwRD6VT6MGr/) (қаралған күні: 20.10.2024)

22. Иманқұлов М., Усупбаева А., Текімбаева А., Данилова Н., Штурхецкий С. Кожобекова. Медиа ақпараттық сауаттылық: мұғалімдерге арналған ресурстық кітап. IREX Europe, – 2018. – 270 б.
23. Елена Мәжитқызының Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 02.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/DkeYcG4i2s53HyRJ/> (қаралған күні: 20.10.2024)
24. Камшат Тасболаттың Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 02.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/NcUbajijhnhixVE/> (қаралған күні: 20.10.2024)
25. Кәкен Қамзиннің Фейсбук әлеуметтік жесіндегі парақшасы. – [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/1J3cKKvCK3njQ62v/> (қаралған күні: 20.10.2024)
26. Эллиот А. Көпке ұмтылған жалғыз. Әлеуметтік психологияға кіріспе. Worth Publishers, 2018. – 408 б.
27. Сәкен Сыбанбайдың Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 27.02.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/gCg5iV63oBXxv9Hy/> (қаралған күні: 20.10.2024)
28. «Уақыт көрсетеді» ютуб арнасы: «Қор болып, қаңғып кеткен ауыр атлеттер кімдер?» 01.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://youtu.be/DAQyP3mgzvw?si=q8WFhWlQSSV-3Vja> (қаралған күні: 20.10.2024)
29. Қайнар Олжайдың Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 04.10.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/1EPPhS233Z/> (қаралған күні: 20.10.2024)
30. Есдәулет Қызырбекұлының Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 07.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/8c1PAiFX5gvSNLY8/> (қаралған күні: 20.10.2024)
31. Ерлан Төлеутайдың Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 22.09.19. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/14vGJtQSD6/> (қаралған күні: 20.10.2024)
32. Айдос Жұқанұлының Фейсбук әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 09.08.24. [Электронды ресурс] URL: <https://www.facebook.com/share/p/5dp3M1pweNN9mmwE/> (қаралған күні: 20.10.2024)
33. Замзагүл Бопайдың Тикток әлеуметтік желісіндегі парақшасы. 02.09.24. [Электронды ресурс] URL: <https://vm.tiktok.com/ZMh8mJJN> (қаралған күні: 20.10.2024)
34. Сейдахмет Бердіқұлов шығармалар жинағы 3 том. Астана: Жарыс.KZ баспасы, 2013. – 197 б.
35. Дүйсебай Д., Тасполатова Р. Спорт журналистерін кәсіби деңгейде дайындау мәселелері. ЕҰУ Хабаршысы. 2019 – [Электронды ресурс] URL: buljourn.eni.kz (қаралған күні: 20.10.2024)
36. Журналистің этикалық принциптері қандай? 23.05.2023. [Электронды ресурс] Б.16. URL: <https://bugin.kz/30235-zhurnalistin-etikalyq-printsipteri-qanday> (қаралған күні: 20.10.2024)

Д. Кастай, Н. Алчинова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Динамизм современной коммуникации: проблемы медиаэтики на Парижской олимпиаде

Аннотация. В статье были рассмотрены этические аспекты деятельности массмедиа, изучены описания событий и явлений, противоречащие этике. Рассмотрены последствия общественного устройства, человеческого общения, проанализированы труды ряда ученых, проводивших исследования в области медиаэтики и журналистской этики. Основные выводы, сформулированные в статье, дадут толчок к обогащению научного содержания медиаэтики,

к рассмотрению и обобщению новых примеров и ситуаций, параллельному сопоставлению и дополнению реалий жизни и журналистской работы, послужат основой для развития отраслевых исследований. Область научного исследования – вычленение журналистских и медиаэтических критериев информационного контента, распространяемого во время XXXIII летней парижской Олимпиады, оценка соответствия профессиональной деятельности содержанию свода международных договоров, государственных кодексов и этических правил, научно-теоретическая экспертиза действий специалистов, принимавших участие в передаче спортивной информации. В работе проанализирована работа аудиовизуальных медиа во время спортивных состязаний с дифференциацией данных, разработано теоретическое определение некоторых проблем практической журналистики, классифицированы основные цели медиаэтики. Все материалы обобщены и используются в ходе чтения лекций по предметам «СМИ и демократия», «СМИ и либерализм», «СМИ и мораль».

Ключевые слова: медиаэтика, кликбейт, гендер, экспресс-репортаж, прельщение, язык ненависти, манипуляции.

*D. Kastay, N. Alchinova
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Dynamism of modern communication: problems of media ethics at the Paris Olympics

Abstract. The article examined the ethical aspects of mass media activities, studied descriptions of events and phenomena that contradict ethics. The consequences of social organization and human communication were considered, and the works of a number of scholars who conducted research in the field of media ethics and journalistic ethics were analyzed. The main conclusions formulated in the article will stimulate the enrichment of the scientific content of media ethics, the examination and generalization of new examples and situations, the parallel comparison and supplementation of the realities of life and journalistic work, and will serve as a basis for the development of industry research. The field of scientific research is the identification of journalistic and media-ethical criteria for the information content disseminated during the XXXIII Summer Paris Olympics, evaluating the compliance of professional activities with the content of the international treaty, state codes, and ethical rules, and the scientific-theoretical examination of the actions of specialists involved in the transmission of sports information. The work analyzes the activities of audiovisual media during sporting events with data differentiation, theoretical definitions of some problems of practical journalism were developed, and the main goals of media ethics were classified. All materials have been summarized and are used during the teaching of subjects such as "Media and Democracy," "Media and Liberalism," and "Media and Morality."

Keywords: media ethics, clickbait, gender, fast reporting, seduction, hate speech, manipulation.

References:

1. Kozichka T. Mediasauattylyq. Kitaphanashylarga arналған nusqaulyq [Media literacy. A guide for librarians]. (IREX Europe, 2018, 80 p.) [in Kazakh].

2. Guseinov A.A., Apresjan R.G., Jetika. [Ethics]. (Gardariki, 2000, 472 p.) [in Russian].
3. Zhaqsylyqbaeva R. «Zhurnalistik etikasy». Oqu quraly [«Journalist ethics». Training manual]. (Almaty: Qazaq universiteti. 2013, 230 b.) [in Kazakh].
4. Gusmanqyzy S. Zhurnalistik adep zhoninde [On journalistic ethics]. Al-Farabi kazakh national university. Herald of journalism / Journalism: Society. Language. History. Policy. Law. Economy [Bulletin of KazNU. Journalist Series]. №5. 10-36 (2005), DOI: <https://doi.org/10.26577/HJ.2024.v74.i4.6> [in Kazakh].
5. Beinbrizh Zheison, Gok Nikola, Tainan Liz. Media zhane zhurnalistika: teoria men praktikaga zhana kozqaras [Media and Journalism: a new approach to theory and practice]. (Oxford, 2015, 504p.) [in Kazakh].
6. Li Ienn Pek, Gai S. Ril. Mediaetika. Zhas mamandardyn tazhiribesinen [Media ethics. From the experience of young professionals]. (CQ Press, an imprint of SAGE Publications, 2017, 354p.) [in Kazakh].
7. Shturhecki S. Mediasauattylyq. Zhogary oqu oryndaryna arналған media zhane aqqarattyq sauattylyq boynsha oqu quraly [Media literacy. Manual on media and information literacy for higher education institutions. Prepared as part of the IREX Europe Organization projects]. (IREX Europe, 2018, 152 p.) [in Kazakh].
8. Nurzhanova Sh. Saduaqasov A. AQSH zhurnalisterinen uirenerimiz ne? [What do we learn from USA journalists?]. Available at: <http://jurfak.kz/archives/1968> (accessed 19.10.2024)
9. Gabitov T. Jetika zhane qazaqtynadep madenieti. Oqu quraly [Ethics and culture of Kazakh ethics. Training manual]. (Qazaq universiteti, 2014. 186 b.) [in Kazakh].
10. Dzhalilov Ә. Qazaqstandagy praktikalyq zhurnalistika [Practical journalism in Kazakhstan]. (Almaty: «MediaNet» Halyqaralyq zhurnalistika ortalygy, 2017, 167 b.) [in Kazakh].
11. Turkiada demalyp zhatqan Rybakina Olimpiadadan bas tartty, [Rybakina, resting in Turkey, canceled the Olympics]. Available at: <https://qaz365.kz/sport/8357-turkiada-demalyp-zhatkan-rybakina-olimpiadadan-bas-tartty/> (accessed 20.10.2024)
12. Ruslan Medelbektin Feisbuk aleumettik zhelisindegі paraqshasy, [Page of Ruslan Medelbek on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/XBH5C2FyaQy82MZi/> (accessed 20.10.2024)
13. Ruslan Medelbektin Instagram aleumettik zhelisindegі paraqshasy, [Page of Ruslan Medelbek on the social network Instagram]. Available at: <https://www.instagram.com/p/C-kX18wAu7o/?igsh=MXNtOXRvYzd1MXJn> (accessed 20.10.2024)
14. Rybakina bizdi «laqtyryp ketti»: Resei sportshysyna keregi – qazaqtyn aqshasy! [Rybakina "threw" us: what a Russian athlete needs is Kazakh money!]. Available at: <https://abai.kz/post/185642> (accessed 20.10.2024)
15. Dzhalilov A. Qazaqstandagy zhurnalisterinin tazhiribesinen [From the experience of journalists in Kazakhstan]. (Almaty: «MediaNet» Halyqaralyq zhurnalistika ortalygy, 2008, 435 b.) [in Kazakh].
16. Li Ie. Pek, Gai S. Ril. Mediajetika. Zhas mamandardyn tazhiribesinen [Media ethics. From the experience of young professionals]. (CQ Press, an Imprint of SAGE, 2018, 304 b.) [in Kazakh].
17. Redakcionnye cennosti BBS, [BBC Editorial Values]. Available at: https://www.bbc.com/russian/institutional/2011/02/000000_g_editorial_values.amp (accessed 20.10.2024)
18. Aidos Rymquldyn Feisbuk aleumettik zhelisindegі paraqshasy, [Page of Aidos Rymkul on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/SE2AQkiY3vQXX21a/> (accessed 20.10.2024)

19. Quanysh Rahmetollanyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Quanysh Rahmetolla on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/rjSkPaMziHha9h2Z> (accessed 20.10.2024)
20. Eticheskii kodeks teleradiozhurnalystov BBC, [The Ethical Code of BBC Television Journalists]. Available at: https://kmmc.ru/index.asp?id_text=627 (accessed 20.10.2024)
21. Nurbek Tysipzhannyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Nurbek Tysipzhan on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/TP1VJmwRD6VT6Mcr/> (accessed 20.10.2024)
22. Imanqulov M., Usupbaeva A., Tekimbaeva A., Danilova N., Shturhecki S. Kozhobekova. Media aqparattyq sauattylyq: mugalimderge arналған resurstyq kitap [Media Information Literacy: a resource book for teachers] (Almaty: «MediaNet» Halyқаралыq zhurnalistika ortalыgy, 2018, 300 b) [in Kazakh].
23. Elena Mazhitqyzynyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Elena Mazhitqyzy on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/DkeYcG4i2s53HyRJ/> (accessed 20.10.2024)
24. Kamshat Tasbolattyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Kamshat Tasbolat on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/NcUbajijhnhixVE/> (accessed 20.10.2024)
25. Kaken Qamzinnin Feisbuk aleumettik zhesindegi paraqshasy, [Page of Kaken Qamzin on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/1J3cKKvCK3njQ62v/> (accessed 20.10.2024)
26. Jelliot A. Kopke umtylgan zhalgyz. Aleumettik psihologiaga kirispe [The only one who aspired to more. Introduction to social psychology]. (Almaty. 2018, 408 b) [in Kazakh].
27. Saken Sybanbaidyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Saken Sybanbai on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/gCg5iV63oBXxv9Hy/> (accessed 20.10.2024)
28. Uaqyt korsetedi» iutub arnasy: «Qor bolyp, qangyp ketken auyr atletter kimder? [YouTube channel «time will tell»: «who are the weightlifters who became the foundation and wandered?». Available at: <https://youtu.be/DAQyP3mgzvww?si=q8WFhWIQSSV-3Vja> (accessed 20.10.2024)
29. Qainar Olzhaidyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Qainar Olzhai on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/1EPPhS233Z/> (accessed 20.10.2024)
30. Esdaulet Qyzyrbekulynyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Esdaulet Qyzyrbekuly on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/8c1PAiFX5gvSNLY8/> (accessed 20.10.2024)
31. Erlan Toleutaidyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Erlan Toleutai on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/14vGJtQSD6/> (accessed 20.10.2024)
32. Aidos Zhuqanulynyn Feisbuk aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Aidos Zhuqanuly on the social network Facebook]. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/5dp3M1pweNN9mmwE/> (accessed 20.10.2024)
33. Zamzagyl Bopaidyn Tiktok aleumettik zhelistindegi paraqshasy, [Page of Zamzagul Bopay on the social network TikTok]. Available at: <https://vm.tiktok.com/ZMh8mJJN> (accessed 20.10.2024)
34. Seidahmet B. Shygarmalar zhinagy 3-tom [Select collection]. (Astana: Zharys.KZ baspasy, 2013, 197 b.) [in Kazakh].

35. Dyisebai D., Taspolatova R. Sport zhurnalisterin kasibi dengeide daiyndau maseleleri [Problems of professional training of sports journalists] Vestnik ENU im. L.N. Gumileva [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University]. №3(128)/2019, doi: <https://doi.org/0242cby63> [in Kazakh].

36. Zhurnalistin etikalyq principteri qandai? [What are the ethical principles of a journalist?]. Available at: <https://bugin.kz/30235-zhurnalistinh-etikalyq-printsipteri-qanday> (accessed 20.10.2024)

Авторлар туралы мәлімет:

Қастай Д. – оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, журналистика факультетінің 1-курс докторанты, баспасөз және электронды БАҚ кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050038, Алматы, Қазақстан.

Алчинова Н. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, журналистика факультетінің 2-курс студенті, баспасөз және электронды БАҚ кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050038, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Кастай Д. – преподаватель, докторант 1 курса факультета журналистики Казахского национального университета им.аль-Фараби, кафедра печати и электронных СМИ, Казахский национальный университет им.аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050038, Алматы, Казахстан.

Алчинова Н. – студент 2 курса факультета журналистики Казахского национального университета им.аль-Фараби, Кафедра печати и электронных СМИ, Казахский национальный университет им.аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050038, Алматы, Казахстан.

Information about the authors:

Kastay D. – Lecturer, 1st year doctoral student, faculty of journalism, Department of Print and Electronic Media, al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Avenue, 050038, Almaty, Kazakhstan.

Alchinova N. – 2nd year student, faculty of journalism, Department of Print and Electronic Media, al-Farabi Kazakh National University, 71 al-Farabi Avenue, 050038, Almaty, Kazakhstan.